

*Салко В.В.
Миколаївський філіал КНУКіМ*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.

Дослідження поняття морально-етичної культури на межі перебудовчого процесу та деякої економічної стабілізації у суспільстві представлені неоднозначно і привертають увагу дослідників різних галузей науки.

Особливий інтерес для нашого дослідження становлять праці філософського спрямування (Т.Г.Аболіна, С.Ф.Анісімов, В.І.Бакштановський, М.М.Бахтін, О.Г.Дробницький). в яких достатньо повно розроблені питання цінностей моралі і культури. Глибоко та послідовно розглядаються етичні аспекти в загальному контексті культурного розвитку особистості у працях О.О.Бодальова, Л.Б.Волченко, О.М.Корніяки та ін.

Розробка базового поняття “моральна культура” у творчості вчених радянської доби (В.І.Бакштановського, А.А.Гусейнова, О.Г.Дробницького та ін.) дала можливість визначити деякі його фундаментальні характеристики (неінституціональність, імперативність тощо). Спираючись на методологічні засади дослідження моральної культури, закладені українською культурологічною школою В.П.Іванова, дослідники представили новий рівень узагальнення й розуміння моральної культури перехідного періоду (О.І.Левицька, В.А.Малахов, І.Ф.Надольний, В.С.Пазенок та ін.).

У сучасній педагогіці і психології значна увага приділена проблемам формування моральної свідомості, самосвідомості дітей та молоді, виявлення їх у соціально значущих вчинках (В.М.Коротов, О.Л.Крупенін, П.А.М’ясоїд, Е.Ш.Натанзон, В.А.Роменець, Н.О.Шевченко, Н.Є.Щуркова).

Чільне місце у роботах Ю.Л.Афанасьєва, І.Д.Бега, І.А.Зязюна, Л.Г.Коваль, А.І.Комарової, О.Г.Миронюк І.Ф.Надольного, В.І.Чепелева та ін. посідають теми духовного та культурологічного спрямування, що пов’язані з поведінкою та моральною свідомістю індивіда.

Дедалі активніше розробляється комплекс питань з гуманістичного й морального виховання дітей різного віку засобами мистецтва (Ф.Аль-Мувейль, О.А.Бездверна-Хомерікі, О.М.Гавеля, Л.О.Диненкова, Н.А.Кутова). Помітно виділяються роботи М.Г.Іванчук, О.О.Ставицького, в яких автори в процесі експериментальної роботи з дітьми молодшого шкільного віку

пропонують оптимальні умови формування моральних почуттів і усвідомлення моральних вимог.

Деякі сучасні дослідження продовжують вивчення феномену морально-етичної культури в умовах державотворення.

В роботі Т.Г.Аболіної розкрито специфіку базової складової моральної культури, якою є моральнісна культура як складне утворення, що об'єднує нормативно-поведінковий, соціально-регулятивний та духовно-світоглядний рівні, забезпечено вивчення різновидів моральної культури. Компоненти моральної культури, представлені Т.Г.Аболіною: природна моральність, висока моральність, належна моральність. Дослідження таких феноменів, як моральнісні норми, моральний ідеал, етичний дискурс, дозволило обґрунтувати органічний зв'язок представлених компонентів моральної культури із специфічними культурними умовами, спрямованістю на освоєння буттєвих цінностей людського існування [1]. В цьому дослідженні розроблено філософсько-етичну концепцію моральнісної культури, яка значно розширює проблематику етики, виводить її за межі ціннісно-раціонального обґрунтування моральних норм.

У дослідженні А.І.Данилюк розглянуто культурно-історичні та соціальні передумови виникнення та становлення феномену "масова культура". Тут визначено, що протягом останнього століття відбувається зближення "масового" та "елітарного" мистецтва, що породжує своєрідність культури постмодернізму. Зазначається, що масова культура – це необхідна стадія розвитку культури в умовах демократичних перетворень. Поруч з її деякими негативними рисами масова культура має неабиякий творчий потенціал, який розкривається в новоутворених її видах [2, 6].

Подібне простежується у дослідженні Н.Д.Міщенко. Тут зазначається, що однозначно негативна інтерпретація масової культури не відповідає сучасним соціокультурним процесам. Масова культура в ХХ сторіччі постає як нова всеохоплююча реальність, яка формує сучасну людину та її світ, що дає можливість ставити питання про масову культуру як про нову культурно-історичну парадигму [3, 3]. Масова культура не є відхиленням від нормального буття культури, яке могло б бути подолане моральними і інтелектуальними зусиллями. Поширення масової культури – це насамперед відбиття духовного стану суспільства, пов'язаного із змінами історично створюваних культурно-ціннісних орієнтацій [3, 12].

Дослідник О.Б.Іванкова-Стецюк виявляє соціальний статус народної культури в сучасному українському суспільстві та аналізує існуючі в соціології версії культури, пропонує варіанти використання соціорегулятивних властивостей народного мистецтва, досліджує роль мистецької освіти в процесах відтворення народної культури. У дослідженні доведено, що народна культура має подвійний соціальний статус, виступаючи, з одного боку, як специфічна цілісність предметних витворів, дій, цінностей і норм, котра щільно пов'язана з культурою спільнот традиційного або локального типу (етнічна група, громада, село, сім'я, сусідство тощо). Комунікація в таких спільнотах характеризується переважно безпосередніми і неформальними контактами творців та споживачів. А з другого боку, є соціальним інститутом, який через певні організаційні форми (професійні об'єднання, асоціації, освіту тощо) намагається створювати, відтворювати і розповсюджувати предметні витвори, дії, взірці та норми культури спільнот традиційного або локального типу. В цьому випадку творці не обов'язково безпосередньо контактують зі споживачами. Має властивість локально знижувати соціальну ентропію у кризовому соціумі [4, 5].

Питанням політичної культури присвячене дослідження Ж.В.Деркач, де встановлено, що політична культура розглядається як сукупність типових для даної соціальної групи чи суспільства в цілому політичних знань, ціннісних орієнтацій, настанов, умінь, навичок політичної діяльності і поведінки, що опирається на історичний досвід, має національні і релігійні особливості і проявляється через політичний процес, який одночасно є площиною її творення [5, 5]. Політична культура, зазначається далі, визначає рівень розробки і обґрунтованості державотворчих цілей, впливає на залучення громадян держави до політичного процесу, забезпечує розвиток політичної свідомості і її соціальну направленість, прискорює процес впровадження певної політичної системи в фазу завершення державної структури управління, здатної забезпечити стабільність усіх сфер політичного життя. В дослідженні виявлені традиційні для українського народу ознаки політико-культурного процесу: національна гордість і державотворча активність, демократична направленість державницької політики, конфесійність політичних дій, ознаки політичного компромісу і схиляння до авторитарних методів в управлінні.

Дослідник Н.А. Нинюк доводить, що поняття “моральна культура” складає якісну основу функціонування культури, та визначає характер

взаємозв'язку “особа – суспільство”, з'ясовує багаторівневість моральної культури, визначає розрив в українському суспільстві таких її основних складових, як моральна свідомість, моральні відносини, моральна поведінка; окреслює неусталеність і суперечність моральних цінностей і норм. На основі узагальнення зарубіжного і вітчизняного досвіду створення й практичного використання кодексів поведінки й моральних кодексів службовців, визначає функції українського морального кодексу (ціннісно-нормативна, превентивна, управлінська, виховна, регулятивна, правова, стимулююча й соціально-активізуюча) [6, 5].

На основі аналізу методологічних підходів до проблеми дослідження нами пропонується визначення поняття морально-етичної культури у контексті педагогічних завдань. Поняття морально-етична культура представлено нами як певна система механізмів свідомого відтворення набутих знань, уявлень щодо моральних вимог у відповідних вчинках. Як система регуляції поведінки, морально-етична культура обов'язково передбачає формування моральної свідомості, що забезпечує вільний моральний вибір та конструктивність морально-етичних відносин. Таке формування має відбуватися у період ознайомлення людини з навколишнім оточенням, що найбільше розкривається у позашкільних навчальних закладах та закладах соціально-культурної сфери, де створені умови захищеності та домашнього комфорту. У таких умовах дитина проявляє свою природню сутність та спроможність до соціально комфортних вчинків на ментальній основі.

Українознавча модель національного виховання включає систему цінностей, на вищому рівні якої знаходиться моральне виховання (абсолютні цінності). Морально-етична культура вводиться до системи координат значущих якостей особистості і передбачає свідоме відтворення набутих знань, уявлень, уподобань щодо культури та етики поведінки у спілкуванні з конкретною людиною. Як система механізмів регуляції поведінки, морально-етична культура обов'язково включає розвиток моральної свідомості, сприйняття моральних вимог та норм на емоційно-чуттєвому рівні, відповідних моральних дій, культуру спілкування та етикет.

Морально-етичне виховання дітей завжди було важливим елементом виховних традицій українського народу. Ідеал доброї, чесної, благородної людини-громадянина відстоювали в своїх працях І.Величковський, П.Могила, Ф.Прокопович. Проблема формування високих моральних якостей, етичного

ставлення до сім'ї, роду, держави, духовності притаманна творчості Г.Сковороди, Т.Шевченка, П.Куліша, І.Котляревського, І.Франка, Лесі Українки, І.Нечуй-Левицького та ін.

Українські демократи ХІХ сторіччя намагались відшукати не тільки витоки моральних норм, але й встановити критерії їх оцінки. Тут моральнісний ідеал втілював у собі уявлення про морально досконалу особистість і норми її поведінки у суспільстві.

Українські вчені М.Костомаров, М.Максимович, О.Потебня, П.Юркевич та ін. звернулися до вивчення народної моральної культури, виділили риси та моральнісні особливості менталітету українського народу, дали їм наукове обґрунтування.

Орієнтація на мораль, традиції народної нормотворчості, настанова на терпимість до звичаїв і духовних цінностей інших народів визначаються В.Антоновичем, М.Драгомановим, М.Грушевським, Ф.Вовком як найхарактерніші риси національного менталітету, що склався в Україні упродовж тисячоліть.

На основі досліджень С.Й.Грици, Н.М.Корнієнка, Т.В.Липової, І.Ф.Ляшенка, О.С.Найдена, О.М.Семашка, І.М.Юдкіна та ін. робиться висновок щодо теперішнього спрямування української національної ментальності, яка, будучи невід'ємною від пізнання інших культур, орієнтується не тільки на духовні цінності рідного народу, а й на усвідомлення подібності та відмінності інтересів різних соціально-етнічних спільнот, які завжди перебувають у стані культурного діалогу між собою.

Саме народна педагогіка спроможна прищепити дитині повагу до найвищих цінностей, пам'яті народу, вчить милосердно ставитись до іншої людини, формує здатність до співчуття.

Розгляд теоретичних аспектів формування морально-етичної культури дозволив визначити такі компоненти у її структурі: "культура морально-етичної свідомості", "культура емоцій і почуттів", "культура поведінки". Ці компоненти можна визначити лише умовно, оскільки вони взаємопов'язані між собою й взаємозалежні.

Поступовий процес формування морально-етичної культури дітей молодшого шкільного віку залежить від наслідування норм поведінки, закріплених у вимогах народної педагогіки, сім'ї, родинної школи, творах мистецтва тощо (1 етап) через прийняття емоційно-чуттєвою сферою (2 етап) до здійснення моральнісних вчинків на рівні свідомості (3 етап).

Ми виходимо з того, що характер поетапності формування морально-етичної культури знаходиться у прямій залежності від особистісної характеристики суб'єкту виховання, від стартового рівня його вихованості. Тут значення набуває використання таких основних принципів виховання як природовідповідність, культуровідповідність, суб'єкт-суб'єктна взаємодія.

Психолого-педагогічні передумови формування морально-етичної культури дітей ґрунтуються на ментальній основі народної педагогіки і розкривають механізми та закономірності розгортання пізнавально-перетворюючих дій вихованців як основи їх моральнісної діяльності.

Культура поведінки, що має свій морально-етичний аспект, передбачає наявність сформованих вчинкових дій та практичне оволодіння навичками гнучкої поведінки. За допомогою вчинку особистість виявляє себе суб'єктом власного життя. Відношення "суб'єкт-життя" реалізується через саморозвиток, вчинкову активність.

З позицій діяльнісного підходу вчинкова активність розглядається як багатокомпонентне утворення, що має виявлення на якісно особистісному та поведінковому рівнях. Головною ознакою вчинкової активності є розгортання вчинкової дії з наявністю високого рівня мотивації, свідомості, вольових зусиль, самоаналізу й самооцінки. Відповідно до цього представлені компоненти вчинкової активності: мотиваційний, орієнтаційний, дійовий, регулятивно-вольовий, оцінно-аналітичний.

Нами визначаються характерні особливості особистісного розвитку дітей молодшого шкільного віку: усвідомлене оволодіння соціальними нормами, проте лише їх зовнішніми формами; сенситивність до правил поведінки та до тих її зразків, які демонструє значущий дорослий (вчитель) ; відсутність у дитини моралі як інтеріоризованих норм, незважаючи на те, що вона має ідеальні еталони "правильної" і "неправильної" поведінки; формування теоретичного ставлення до дійсності та вміння вчитись; як мотив діяльності першокласника виступає оцінка вчителя (вихователя) сама по собі і тому вона важливіша за власні реальні досягнення; інтенсивне становлення саморегуляції, переважне значення планування, обмірковування дії, а не сам результат.

У цілеспрямованому формуванні морально-етичної культури молодших школярів як головні визначаються такі складові: формування мети морально-етичної дії; визначення засобів здійснення і регуляції морально-етичної поведінки; виховання впевненості у правильності прийнятого рішення;

розвиток здатності до виконання поставлених рішень й оцінки своєї поведінки (вчинку) ; збереження результатів вчинку у своєму індивідуальному досвіді.

Ефективне формування морально-етичної культури молодших школярів у художньо-творчій дозвілєвій діяльності забезпечується організаційно-методичною системою, яка передбачає: активізацію емоційно-чуттєвої сфери вихованців; цілеспрямовану освітньо-виховну роботу з усвідомлення моральних норм і цінностей, вироблення до них позитивного оцінного ставлення; стимулювання відповідної вчинкової активності.

Критеріями ефективності формування морально-етичної культури можна вважати: морально-етичну вихованість, морально-етичну свідомість, вчинкову активність (Включення емоційно-чуттєвої сфери розглядається як перехід на вищий рівень морально-етичної свідомості й вихованості).

Ознаками морально-етичної вихованості дітей визначено: спрямованість особистості, схильність до конфліктної поведінки, мотив вчинкової дії, особистісне виявлення вихованців.

За нашими дослідженнями можна виділити такі види спрямованості особистості:

1. Орієнтація на задоволення власного “Я”, на виявлення агресивності, надмірного прагнення підвищити свій статус.

2. Спрямованість на спілкування, на встановлення контактів, орієнтація на повагу друзів, колективу.

3. Усвідомлене ставлення до добра і справедливості, прагнення до встановлення дружніх взаємин, позитивного вирішення проблем, ділового спілкування і досягнення загальної мети.

Для учасників художньо-творчих колективів засіб співпраці виявляється найбільш ефективним, хоча й потребує значно більшого часу для свого втілення.

Подолання конфліктної ситуації доцільно моделювати від уникнення й пристосування до співпраці.

Ознаки вчинкової активності дітей доцільно фіксувати за зрушеннями у виявленні елементів інтелекту, творчих досягнень, здатності до самокерування своєю поведінкою.

Діагностику мотивації вчинкової дії ефективно здійснювати за допомогою створення ситуації вибору морально-етичної цінності – норми, ідеалу тощо, результатом вибору має стати вчинкова дія.

Для успішного розкриття морально-етичної культури дітей необхідні: обґрунтовані психолого-педагогічні передумови її формування, розроблена технологія експериментально-виховної роботи, простежені ефективність та особливості впливу такої технології на розвиток морально-етичної свідомості і вчинкової активності вихованців у художньо-творчій дозвілєвій діяльності.

Використана література

1. Аболіна Т.Г. Моральнісна культура в контексті соціокультурної динаміки (філософсько-етичний аналіз): Автореф. дис.... д-ра філос. наук: 09.00.07. – К., ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. – 36 с.

2. Данилюк А.І. Масова культура в контексті демократичних перетворень ХХ століття: Автореф. дис... канд. філол. наук: 09.00.08. – К.: КНУ Т. Шевченка, 2000. – 17 с.

3. Міщенко Н.Д. Масова культура як предмет філософського аналізу: Автореф. дис.... канд. філос. наук: 09.00.04. – Х.: Харківський держ. ун-т, 1999. – 18 с.

4. Іванкова-Стецюк О.Б. Народна культура в житті сучасного українського суспільства: Автореф. дис.... канд. соціол. наук: 22.00.03. – К.: НАН України. Ін-т соціол., 2000. – 17 с.

5. Деркач Ж.В. Політична культура як інтегральна характеристика процесу формування і розбудови держави: Автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.02. – Х.: Ун-т внутр. справ України, 1999. – 20 с.

6. Нинюк М.А. Моральна культура державних службовців: сутність, стан та особливості формування: Автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01. – К.: Українська академія державного управління при Президентові України, 2000. – 20 с.

Аннотація

Предлагается определение понятия морально-этической культуры детей и ее компоненты. Ключевые термины: морально-этическая культура детей, воспитанность, сознание, активность поступка. Определяется социальный статус народной культуры в современном украинском обществе. Исследуется понятие «политическая культура».